

O scurtă istorie a lumii

Cuvânt-înainte

În mod normal, bunicul meu, Ernst Gombrich, nu scria pentru copii. În plus, nici nu a studiat istoria, ci istoria artei. Cu atât mai mari i-au fost bucuria și mirarea când a văzut că prima sa carte, *O scurtă istorie a lumii*, și-a găsit prieteni în întreaga lume, pe parcursul unei perioade așa de lungi.

A scris această carte când era tânăr, fiind presat de timp. Mai târziu, a considerat că aceste două aspecte au contribuit la succesul de durată al cărții. Însă această carte nu ar fi fost scrisă deloc dacă nu ar fi existat mai multe coincidențe în anul 1935, la Viena.

Și așa a apărut această carte...

Bunicul meu era șomer după ce terminase studiile doctorale la Universitatea din Viena și avea foarte puține șanse de a-și găsi repede un loc de muncă în grelele condiții economice ale acelor vremuri. Un tânăr lector, prieten de-al său, l-a întrebat dacă nu ar vrea să se uite peste o carte de istorie pentru copii în limba engleză, pentru a o traduce eventual în germană. I-o recomandasese un prieten comun care studia medicina la Londra, iar cartea trebuia să apară în noua serie „Știința pentru cei mici”.

Bunicul nu a fost foarte impresionat de carte și i-a spus editorului Walter Neurath, care mai târziu avea să fondeze

în Anglia Editura Thames & Hudson, că nu credea că merită tradusă. „Cred că aş putea scrie eu însumi una mai bună“, i-a spus el lui Neurath, așa că acesta l-a rugat să îi trimită un capitol cât mai curând.

Când bunicul se afla în ultima fază a studiilor sale de doctorat, întreținea o corespondență cu fetița unor prieteni care dorea să știe cu ce se ocupa el cât e ziua de lungă. Îi făcuse mare plăcere să-i explice fetiței tema lucrării sale de doctorat într-un mod care să fie ușor de înțeles pentru ea. În plus, așa cum avea să spună mai târziu, era cam sătul de scrierile științifice cu care se ocupase atât de intens în timpul studiilor. Era ferm convins că puteai explica cele mai multe lucruri unui copil inteligent folosind doar cuvinte simple, fără să recurgi la termeni specializați complicați.

Așa că a scris un capitol plin de viață despre vremurile cavalerilor și i l-a trimis lui Neurath. Acesta a fost mai mult decât mulțumit; însă a adăugat că „volumul trebuie să apară conform planificării, așa că am nevoie de manuscrisul complet în șase săptămâni“.

Bunicul nu era prea sigur că-l va putea termina la timp, dar provocarea i-a fost pe plac, așa că a promis să facă tot posibilul. A pus pe hârtie capitolele cărții fără întârziere și a stabilit care erau evenimentele istoriei universale care ar trebui amintite. S-a întrebat, pur și simplu, care dintre întâmplările trecutului au influențat viața celor mai mulți dintre oameni și de care dintre ele ne amintim cel mai bine astăzi. Apoi a început să scrie câte un capitol pe zi. Diminețile citea tot ce găsea despre subiectul din ziua aceea în biblioteca părinților lui; s-a folosit și de o enciclopedie groasă drept îndrumător. După-amiezile mergea la bibliotecă și citea cât putea de

multe texte din epoca respectivă, pentru ca relatările sale să capete o mai mare credibilitate. Serile erau rezervate scrisului. Numai duminicile erau organizate altfel, dar pentru a le descrie trebuie mai întâi să v-o prezint pe bunica.

Ilse Heller, așa cum se numea ea pe atunci, venise cam cu cinci ani în urmă din Boemia la Viena, pentru a-și continua studiile de pian. A fost acceptată curând ca elevă de Leonie Gombrich, al cărei nume îl port și eu. Așa a întâlnit-o Ilse Heller pe viitoarea ei soacră, chiar înainte de a-și întâlni viitorul soț. Da, chiar Leonie le-a făcut cunoștință celor doi și l-a încurajat pe bunicul meu să-i arate noii sale eleve muzeele și atracțiile Vienei. În 1935, excursiile de sfârșit de săptămână ale celor doi deveniseră deja un obicei îndrăgit; s-au căsătorit în anul următor. Într-o duminică, pe când făceau un popas în Pădurea Vieneză – „cred că stăteam în iarbă, într-un luminiș însorit, sau pe un buștean“, își amintește bunica –, bunicul a scos un teanc de hârtii din buzunarul de la piept și a întrebat-o: „Pot să îți citesc ceva?“

— A fost foarte bine că mi-a citit cu voce tare. Știi, îmi zice bunica azi, încă de pe-atunci avea un scris de mână îngrozitor de urât.

Acel „ceva“ era un capitol din *Scurta istorie a lumii*, bineînțeles. Evident, bunicii i-a plăcut ce auzise, așa că aceste ore de lectură cu voce tare aveau să continue și în săptămânile următoare, până când cartea a fost terminată: Bunicul i-a predat manuscrisul la timp lui Walter Neurath. Dacă citești textul cu voce tare, poți să-ți dai seama în ce fel minunat a marcat lectura bunicului tonul cărții, în timp ce dedicația ne lasă să înțelegem că bunicul a apreciat foarte mult acele ore de lectură. Un fost

instructor de echitație a fost angajat drept ilustrator. A făcut desenele pentru cinci șilingi bucata. Bunicului îi plăcea mereu să spună că numeroșii cai din imagini sunt mult mai bine desenați decât oamenii.

La apariția ei, în 1936, cartea s-a bucurat de o mare apreciere a publicului, iar criticii credeau toți că bunicul trebuie să fie un profesor cu experiență. La scurtă vreme după apariție a fost tradusă în cinci limbi, dar pe-atunci bunicii mei erau deja în Anglia, unde au și rămas de altfel. Curând, național-socialiștii au interzis cartea, dar nu din motive antisemite, ci pentru că o considerau prea pașnică.

Însă viața *Surtei istorii a lumii* nu avea să se termine aici. La câțiva ani după sfârșitul războiului, bunicul a reușit să-și recupereze drepturile de autor pentru carte, numai că lumea în care o scrisese părea acum foarte îndepărtată. Mulți ani de-a rândul nu s-a întâmplat nimic, până când, mai bine de 30 de ani mai târziu, bunicul a primit o ofertă de la Editura DuMont. Așa apare în 1985 cea de-a doua ediție germană a cărții, cu un nou capitol de final. Bunicul s-a bucurat și de această dată de succesul și de numeroasele traduceri ale cărții. Plin de entuziasm, a meșterit diverse ediții destinate cititorilor din diferite țări și a ascultat mereu cu mare atenție observațiile traducătorilor. S-a opus însă unei singure traduceri. În afară de *Scurta istorie a lumii*, bunicul și-a scris toate cărțile în engleză. Dacă avea să apară vreodată o ediție în engleză a *Surtei istorii a lumii*, bunicul insista să facă chiar el traducerea. A ezitat timp de zece ani să traducă în engleză cartea, deși a fost rugat de mai multe ori să o facă. Și asta nu doar pentru că avea multe lucruri de făcut, ci pentru că ajunsese la concluzia că

istoria engleză relata întotdeauna numai despre regii și reginele Angliei. Puteau oare copiii englezi să înțeleagă ceva scris din perspectiva europeană?

De abia evenimentele din anii 1990 și creșterea în importanță a Uniunii Europene l-au convins în cele din urmă că și copiii englezi ar putea fi interesați de cartea sa.

Așa că la sfârșitul unei vieți lungi și împlinite s-a apucat să lucreze la versiunea în limba engleză a primei sale cărți.

La scurt timp după ce a început traducerea mi-a spus ușor surprins: „Mi-am propus încă o dată să revăd *Mica mea istorie a lumii* și sunt multe lucruri în ea. Chiar cred că e bună, să știi!“ Sigur că a făcut mici corecturi, a adăugat informații noi despre omul preistoric, l-a rugat pe fiul său, tatăl meu, specialist în budism, să corecteze capitolul 10.

În 2001, când a murit la vârsta de 92 de ani, încă lucra la traducerea în engleză. Așa că îi las lui ultimul cuvânt: „Vreau să subliniez“, scria cu ani în urmă în prefața la ediția turcă, „că această carte nu este menită și nu a fost niciodată menită să înlocuiască un manual de istorie, care servește cu totul altor scopuri la școală. Vreau ca cititorii mei să se destindă și să urmărească istoria fără să ia notițe și fără să se simtă obligați să rețină nume și date. Și le promit că nici eu nu o să le pun întrebări.“

Leonie Gombrich

A fost odată

Toate poveștile încep cu „a fost odată“. Povestea noastră își propune să vorbească numai despre ceea ce a fost odată. Și tu ai fost mic odată și abia dacă puteai să ajungi la mâna mamei stând în picioare. Îți amintești? Dacă vrei, poți să spui o poveste care să înceapă așa: „A fost odată un băiețel sau o fetiță și băiețelul acela sau fetița aceea eram chiar eu.“ Și a mai fost odată când erai doar un copil mic în scutece. Nu îți mai amintești de asta, dar știi că așa e. Tata și mama au fost și ei mici odată. Bunicul și bunica la fel. Asta a fost mai demult. Dar și lucrul acesta îl știi. Adesea, spunem despre ei că sunt bătrâni. Dar și ei au avut bunici care la rândul lor au putut spune: a fost odată. Și tot așa, pe măsură ce mergem mai înapoi în timp. Înainte de fiecare „a fost odată“ stă un alt „a fost odată“. Ai stat vreodată între două oglinzi? Să încerci! O să vezi nenumărate oglinzi, mai departe și tot mai departe, din ce în ce mai mici și mai neclare, dar niciuna dintre aceste oglinzi nu e ultima. Chiar și acolo unde nu se mai vede nicio oglindă, încă se mai găsește loc pentru multe altele. Sunt acolo jos, în depărtare. Și tu știi asta.

Așa stau lucrurile și cu „a fost odată“ al nostru. Nu ne putem imagina că are vreun sfârșit. Bunicul bunicului bunicului bunicului – și uite așa, te ia ameteala. Dar dacă o mai spui încă o dată fără grabă o să-ți poți imagina un

alt bunic. Și încă unul, și încă unul. Așa ajungi repede în vechime și apoi în timpurile străvechi. Tot mai departe în trecut, ca și în cazul oglinzilor. Dar nu vei ajunge niciodată la începutul începutului. Pentru că dincolo de fiecare început mai există un „a fost odată“.

E ca o prăpastie fără fund! Nu te-a luat amețeala privind atât timp înapoi? Și pe mine! De aceea o să aruncăm o hârtie aprinsă în această prăpastie fără fund. O să cadă încet, din ce în ce mai adânc. Și în cădere hârtia va lumina pereții prăpastiei. O vezi acolo jos? Merge tot mai în adâncime și acum s-a îndepărtat atât de mult, încât arată ca o mică stea în abisul întunecat; se face din ce în ce mai mică, până când nu o mai poți vedea deloc.

Așa se întâmplă și cu memoria. Luminăm cu ajutorul ei în adâncul trecutului. Mai întâi în trecutul nostru, apoi întrebăm bătrânii despre al lor, apoi căutăm scrisori ale celor care au murit. Așa facem lumină tot mai departe în trecut. Există niște case în care nu se află altceva decât documente și hârtiuțe scrise pe vremuri; aceste case se numesc arhive. Acolo găsești scrisori care au fost scrise cu multe sute de ani în urmă. Eu am citit odată într-o astfel de arhivă o scrisoare în care scria: „Dragă mami! Ieri am avut la masă niște trufe grozave, al tău Wilhelm.“ Scrisoarea aparținea unui mic prinț italian care a trăit cu 400 de ani în urmă. Trufele sunt o mâncare scumpă.

Dar vedem toate aceste lucruri numai pentru o secundă, pentru că lumina noastră coboară tot mai repede în trecut. 1000 de ani, 2000 de ani, 5000 de ani, 10 000 de ani. Și atunci existau copii cărora le plăcea să mănânce lucruri bune. Doar că încă nu puteau scrie scrisori. 20 000, 50 000 de ani – chiar și oamenii de-atunci spuneau „a fost odată“. Lumina memoriei noastre devine mică de tot. Apoi

dispare. Dar știm că ea merge mai departe. Într-un timp dinaintea preistoriei, pe când încă nu existau oameni. Un timp în care nici munții nu arătau așa cum arată astăzi. Mulți dintre ei erau mai înalți. În timpul lung care s-a scurs de-atunci, ploile i-au erodat până au devenit dealuri. Unii munți nici nu apăruseră. S-au ridicat încet din mare, de-a lungul a multe milioane de ani.

Dar înainte de a fi munții, existau animale. Erau foarte diferite de cele de astăzi. Uriașe, aproape ca niște balauri. De unde știm asta? Pentru că uneori le găsim oasele adânc în pământ. La Viena, la Muzeul de Istorie Naturală îl poți vedea pe *Diplodocus*, de exemplu. Ciudat nume, *Diplodocus*! Dar animalul era și mai ciudat. Nu ar fi încăput într-o cameră, nici în două. Este înalt cât copacii cei mai înalți și are o coadă lungă cât jumătate de teren de fotbal. Sigur că o reptilă așa gigantică făcea și multă gălăgie când se târa prin pădurile preistorice. *Diplodocus* chiar asta era: o reptilă gigantică.

Dar nici acesta nu a fost începutul. Poți să mergi și mai mult în urmă, multe mii de milioane de ani. E ușor de zis, dar gândește-te puțin! Știi cât de lungă e o secundă? Ține atât cât îți ia să numeri repede până la trei. Și cât fac o mie de milioane de secunde? 32 de ani! Atunci poți să îți dai seama cât înseamnă o mie de milioane de ani! Pe atunci nu existau încă animale mari, doar melci și scoici. Cu și mai mult timp în urmă nu existau nici măcar plante. Tot pământul era „pustiu și gol“. Nu exista nimic, niciun copac, niciun tufiș, niciun petic de iarbă, nicio floare, nimic verde. Numai pietre gol-golufe și o mare fără pești, fără scoici, ba chiar și fără mâl. Și dacă ascuți valurile acestei mări, ce-ți spun ele? „A fost odată.“ Poate că odată Pământul a fost doar un nor de gaz

adunat laolaltă, așa cum sunt altele, mai mari, pe care le putem vedea cu telescopul. S-a învârtit miliarde și trilioane de ani în jurul Soarelui, mai întâi fără stânci, fără apă, fără viață. Și mai înainte de asta? Mai înainte nici măcar scumpul nostru Soare nu exista. Existau doar gigantice stele străine și mici corpuri cerești care se agitau printre norii de gaz din universul fără de sfârșit.

„A fost odată“ – și aici amețesc și eu când mă uit în jos. Vino! Hai repede înapoi spre Soare, spre Pământ, spre frumoasa mare, la plantele, scoicile și reptilele gigantice, înapoi la munții noștri și la oameni. Nu e așa că e ca și cum te-ai întoarce acasă? Și, pentru ca „a fost odată“ acesta să nu ne atragă mai departe în prăpastia fără fund, să punem imediat întrebarea: „Stai așa! *Când* s-au întâmplat toate acestea?“

Și, dacă mai pui și întrebarea: „*Cum* a fost de fapt?“, atunci deja întrebi despre istorie. Nu despre o istorie oarecare, ci despre cea pe care o numim istorie universală. Și cu ea începem acum.

Cei mai mari inventatori care au existat vreodată

Odată, la Heidelberg s-a excavat un șanț adânc. Acolo, sub pământ, au găsit un os de om. O mandibulă. Dar oamenii de astăzi nu mai au mandibule așa de solide și de puternice. Și cu dinți așa de puternici. Sunt sigur că omul căruia i-a aparținut mandibula putea să muște zdravăn. Și trebuie să fi trăit cu mult timp în urmă, altfel osul nu ar fi fost îngropat așa de adânc în pământ!

În altă parte a Germaniei, în Neanderthal, s-a descoperit un craniu. Craniul unui om. Nu trebuie să te îngrozești, era chiar foarte interesant. Pentru că astfel de cranii nu mai există nici ele astăzi. Omul nu avea o frunte propriu-zisă, ci niște umflături mari deasupra sprâncenelor. Dar cum noi gândim cu ce avem în spatele frunții, dacă omul acesta nu avea cine știe ce frunte, poate că gândea mai puțin. În orice caz, gânditul trebuie să-i fi dat mai mult de furcă decât nouă. Așadar, au existat odată oameni care gândeau mai puțin și puteau mușca mai bine decât putem noi astăzi. Cel puțin așa se credea atunci când s-a descoperit craniul. Și s-a crezut asta până nu demult.

„Stai!“ o să spui. „Nu așa ne-a fost înțelegerea. Când s-a întâmplat asta, ce erau oamenii aceștia și cum a fost de fapt?“

Mă înroșesc și mă văd nevoit să îți răspund: nu știm exact, dar o să aflăm cu timpul. Când vei fi mare, vei putea să dai o mână de ajutor în privința asta. Nu știm, pentru că oamenii aceștia nu puteau scrie mai nimic și pentru că memoria nu merge așa de departe. (Între timp, nu mai trebuie să mă înroșesc așa de tare pentru că, deși unele lucruri scrise aici nu mai sunt chiar așa corecte, cel puțin am prevestit bine. Astăzi știm mai multe despre când au trăit primii oameni. Asta se datorează oamenilor de știință care au descoperit că anumite materiale – ca lemnul, fibrele vegetale sau chiar rocile vulcanice – se transformă încet, dar cu regularitate. Se poate calcula astfel când au apărut sau au crescut. Firește că, în același timp, oamenii continuă să caute și să excaveze cu entuziasm fosile umane. Mai ales în Africa și în Asia s-au găsit oase care sunt cel puțin la fel de vechi ca mandibula de la Heidelberg. Unele sunt chiar mai vechi de-atât. Aceștia erau strămoșii noștri, cu frunți bombate și creiere mici, care probabil că începuseră deja cu două milioane de ani în urmă să mânuiască pietre pe post de unelte. Un craniu găsit de curând în Africa ar putea avea o vechime de 7 milioane de ani. Oamenii de Neanderthal au apărut cu aproximativ 100 000 de ani în urmă și au populat Pământul timp de aproape 70 000 de ani. Lor trebuie să le cerșuze, pentru că, deși aveau frunți bombate, creierul lor nu era deloc mai mic decât al celor mai mulți oameni din zilele noastre. Cele mai apropiate rude ale noastre apar, probabil, de-abia cu 30 000 de ani în urmă.)

„Dar toate aceste *probabilități*, fără nume și fără ani exacti, nu sunt istorie!” o să spui. Și ai dreptate. Aceste lucruri sunt dinaintea istoriei. De aceea spunem despre acele timpuri că sunt preistorice. Pentru că avem o

cunoaștere inexactă în privința lor. Cu toate astea, știm câte ceva despre acești oameni pe care îi numim oameni preistorici. La începutul adevăratei istorii (asta se va întâmpla în următorul capitol), oamenii aveau deja tot ce avem și noi astăzi: haine, case, unelte, pluguri pentru arat, cereale pentru pâine, vaci de muls, oi de tuns, câini pentru vânătoare sau de companie. Arc și săgeți cu care să tragă, coifuri și scuturi cu care să se protejeze. Dar toate acestea trebuie să fi început undeva. Cineva trebuie să le fi inventat! Gândește-te, nu-i așa că e incitant? Bărbatul preistoric trebuie să își fi dat seama la un moment dat că poate mușca mai ușor din carnea animalelor sălbatice dacă o ține mai întâi în foc să o frigă. Sau poate o femeie s-a gândit la asta? Și, la un moment dat, omul și-a dat seama cum poate face focul. Gândește-te ce înseamnă asta! Tu poți să faci focul? Dar nu cu chibrituri, nu, chibriturile încă nu existau atunci! Aveau două bucăți de lemn pe care le frecau între ele până se încălzeau atât de tare, încât în cele din urmă luau foc. Ia să încerci o dată! O să vezi cât e de greu!

Și uneltele trebuie să le fi inventat cineva. Niciun animal nu se folosește de ele, în afară de om. Cele mai vechi unelte erau pur și simplu crengi de copac sau pietre. Dar curând omul a început să cioplească pietrele în așa fel încât să obțină niște ciocane ascuțite. S-au găsit multe astfel de pietre în pământ. Și, pentru că toate uneltele din acea vreme erau din piatră, am dat acelei perioade numele de Epoca de Piatră. Pe atunci însă, omul încă nu putea să construiască case. Un lucru destul de neplăcut, având în vedere că de multe ori era foarte frig. Uneori era mult mai frig ca astăzi. Iernile erau mai lungi, iar verile mai scurte decât cele cu care suntem obișnuiți noi. Zăpada

rămânea tot anul prin văi, iar marii ghețari avansau foarte mult în interiorul uscatului. De aceea putem spune că vechea epocă a pietrei a avut loc în același timp cu era glaciară. Oamenii preistorici trebuie să fi înghețat de frig și să fi fost bucuroși când au găsit, în sfârșit, peșteri în care să se apere cât de cât de ger și vânt. De aceea îi mai numim și oamenii peșterilor, deși nu locuiau aproape niciodată în peșteri.

Știi cumva ce au mai inventat oamenii peșterilor? Ai idee? *Vorbirea*. Și mă refer la vorbire în adevăratul sens al cuvântului. Animalele pot să țipe când le doare ceva sau să scoată strigăte de avertizare când sunt amenințate. Dar nu pot numi nimic cu ajutorul cuvintelor. Doar oamenii o pot face. Oamenii preistorici au fost primele ființe care au putut face acest lucru.

Și au mai inventat ceva frumos. Pictura și sculptura. Putem vedea și acum pe pereții peșterilor imagini pictate și scrijelite de ei. Niciun pictor din ziua de astăzi nu le-ar putea face mai frumoase. Vedem în acele imagini animale care nu mai există de multă vreme, așa de mult timp a trecut de atunci. Elefanți cu blană și fildes curbați: mamuții. Și alte animale din era glaciară. De ce crezi oare că au pictat oamenii preistorici astfel de animale pe pereții peșterilor? Numai așa, de decor? Dar înăuntrul peșterilor era foarte întuneric! Nu știm sigur, dar credem că încercau să facă vrăji. Oamenii peșterilor credeau că dacă pictează animalele pe perete acestea aveau să le iasă în cale. Același lucru îl credem și noi când spunem câteodată, în glumă: „Vorbești de lup și lupul la ușă.” Aceste animale erau prada lor, ar fi murit de foame fără ele. Așa că au vrut să inventeze vrăji, și ce bine ar fi fost bine dacă ar fi reușit! Dar nimeni nu a putut să facă asta până acum.

Era glaciară a durat inimaginabil de mult. Multe zeci de mii de ani, ceea ce a fost bine; dacă n-ar fi durat atât, oamenii, care aveau mult de furcă cu gânditul, n-ar fi avut timp să inventeze toate aceste lucruri. Cu timpul însă, pe Pământ s-a făcut mai cald și gheața a început să se retragă vara pe munții cei înalți. Oamenii ne semănau acum într-un tot; au învățat, trăind într-o lume mai caldă, să planteze ierburi de stepă, să le macine semințele și să facă din ele un aluat care să poată fi copt la foc. Așa a apărut pâinea.

Curând au învățat să își ridice corturi și să domesticească animalele care trăiau libere. Așa că au început să umble cu cirezile, cum fac astăzi laponii, de exemplu. Dar pentru că pe vremea aceea erau multe animale sălbatice prin păduri, ca lupii și urșii, unii oameni, așa cum le stă bine unor mari inventatori, au avut o idee nemaipomenită: și-au făcut case în mijlocul apei, ridicate pe piloni înfipti pe fundul acesteia. Aceste case au fost numite locuințe lacustre. Uneltele lor din piatră și le tăiau și le șlefuiau mai frumos acum. Cu o a doua piatră, mai tare, făceau găuri în topoare pentru a putea să înfigă cozile în ele. Ce muncă trebuie să fi fost asta! Sigur dura o iarnă întreagă. Și de multe ori toporul crăpa în două, așa că trebuiau să o ia de la capăt.

Apoi au inventat lutul ars în cuptor și în curând au început să facă vase pe care le împodobeau cu modele. Dar în această epocă *timpurie* a pietrei oamenii nu mai făceau imagini cu animale. La sfârșitul acestei epoci, poate cu 6000 sau 4000 de ani î.H., s-a descoperit o metodă nouă, mai bună și mai comodă, de a face unelte: omul a descoperit metalul. Sigur că nu a descoperit toate metalele deodată. Mai întâi a găsit niște pietre verzi care

se transformau în cupru dacă le topea în foc. Cuprul are un luciu frumos și pe atunci oamenii îl foloseau pentru vârfuri de săgeți sau topoare, numai că este un metal foarte moale și se tocește mai repede decât o piatră tare.

Dar oamenii au știut să se descurce și în această situație. Le-a venit ideea să amestece cuprul cu un alt metal, foarte rar, pentru a-l face mai dur. Acest metal era cositorul, iar amestecul de cupru și cositor se numește bronz. Epoca în care oamenii se foloseau de bronz pentru a-și face coifurile și săbiile, topoarele și ceaunele, dar și brățările și colierele se numește, bineînțeles, *Epoca Bronzului*.

Uită-te acum la bărbații care vâslesc în caiace din trunchiuri de copac; se îndreaptă spre satele lor lacustre, îmbrăcați în piei de animale. Aduc cu ei grâne sau chiar sare din minele din munți. Beau apă din frumoase urcioare de lut, iar fetele și femeile se împodobesc deja cu pietre colorate și cu aur. Chiar crezi că s-au schimbat multe lucruri de atunci? Oamenii aceia erau ca și noi. Uneori se purtau rău unii cu alții, erau nemiloși și vicleni. Din păcate, așa suntem și noi. Și în acele timpuri se întâmpla uneori ca o mamă să se jertfească pentru copilul ei. Și atunci erau prieteni care mureau unul pentru celălalt. Și toate acestea nu se întâmplau nici mai des, nici mai rar decât în zilele noastre. De ce? Toate astea s-au întâmplat de acum 10 000 până acum 3000 de ani! Și nu am avut cum să ne schimbăm prea mult în tot timpul care s-a scurs de-atunci.

Dar uneori, când vorbim, sau mâncăm pâine, sau folosim o unealtă, sau când ne încălzim la foc, ar trebui să ne amintim cu recunoștință de oamenii preistorici, cei mai mari inventatori care au existat vreodată.